
Kovács Sándor Iván

SZENCZI MOLNÁR ALBERT

Felföldi íróportrék

Amikor 2001-ben az első „magyar-igazolványt” a határokon túli magyarság képviselőinek az Országházban jelképesen átadták, egy szenci családra esett a választás. Meggondolt gesztus volt: a Pozsonyhoz közeli szlovákiai Szenc a magyar nyelv egyik erős vára. Itt Szencen született Szenczi Molnár Albert, aki a XVII. század elején latin-magyar, magyar-latin szótárában összefoglalta és tudósi készüléttel elrendezte a magyar nyelv szókincsét. Molnár Albert atyai felmenői ráadásul erdélyiek voltak (a családi emlékezet Mátyás királyig ágaztatta vissza a családfát). A betakarított magyar szavak ekképpen a Kárpátok koszorúza történelmi országnak szinte az egészét képviselik. Molnár szenvedélyes peregrinus volt: nagy külföldjárásai („bujdosásai”) előtt és a hazatérések alkalmával sokfelé megfordult itthon is: Szencen, Győrben, Göncön, Debrecenben tanult, járt a Dráván túl, a Felföldet és Erdélyt pedig különösen ismerte.

1614 decemberében Drégelypalánkon Kovács Boldizsár kapitány látta vendégül, Balassagyarmaton „a bornemissza Ar dai Pastorius István, az iskolamester” fogadta, Szécsényben pedig Szigyei Kristóf vicekapitány volt segítségére: „Ez két katonával kísértetött karácson estin Esztergoára [Alsósztrégovára] Rimay Jánoshoz” – olvassuk Molnár *Naplójában*. A „tudós nemes” Rimay Jánossal való nógrádi találkozása a magyar nyelv két mesterének, a kor két protestáns reprezentánsának kézfogása volt. Lett is ebből irodalmi jó barátság: Rimay tíz év múltával Szenczi Molnár egyik könyvének képekkel dúsan díszített címlapjáról ír verses értelmezést. Ha lenne szótára Rimay szavainak (mennyi különleges teremtmény-lelemény van köztük!), azt is tanulságosan összemérhetnénk a Szenczi-szótár szókincsével.

A két protestáns: Rimay és Molnár az evangélikus és a református felekezet képviselői. Foglalatosságuk, ízlésvonzalmaik azonban jobbára világiak: Rimay nélkülözhetetlen főúri-fejedelmi ügyintéző és diplomata, Molnár tanár, nyomdai szakember, nyelvtudós, szerkesztő, műfordító, kálvinista létére Róma-rajongó utazó, és csak élete vége felé, Nyugat-Európai lakozásából megtérve, Kolozsvárott veszi fel a papi palástot. Molnár még gyerkőcként ott volt a magyar protestáns bibliafordítás születésénél: boldogan vitte Göncről Vizsolyba, s

hozta onnan vissza „az istenes vénember”, Károlyi Gáspár kéziratait és korrektúráit, s majd Németországban maga is kiadta a vizsolyi Bibliát. És Molnárnak köszönhető még Kálvin teológusi főműve, az *Institutio* teljes magyar fordítása, nemkülönben a zsoltároké, amelyek költőisége és istentiszteleti használata nélkül mind a magyar irodalom, mind a református egyház szegényebb lenne.

Ha Pázmány a magyar katolicizmus emblémája, Szenczi Molnár a magyar protestantizmus jelképe. A házsongárdi Szenczi Molnár-sírhely a jelképes kopjafával, kegyhellyé vált, ahol hitünk és magyarságunk „minden időkben” megerősítettik.

*

1997. november 15-én ott lehettem Szenczi* Molnár Albert (1574–1634) szülővárosában, ahol a zsoltárköltőre és tudósra emlékeztek a Szenczi Molnár Napok alkalmából. A szlovákiai magyarságnak ez a hagyományos rendezvénye a Bécshez, Pozsonyhoz, Nagyszombathoz szerencsés közelségben fekvő Szenc, szlovákul Senec minden reformátusát megmozgatta. A művelődési ház kistermében lehattunk vagy százan. Azt hittem, ez csak töredéke a helyi gyülekezetnek. Hamar kiderült: csak kétannyian voltunk, mint ahány kálvinista ma Szencen él, mert ők csak negyvenhatan vannak. Ahogy Jékely Zoltán jövendölte, még 1936-ban:

Fejünkre por hull, régi vakolat,
így énekeljük a drága Siont;
egér futkározik a pad alatt
s odvából egy-egy vén kuvik kiront.
Tízen vagyunk: ez a gyülekezet,
a tizenegyedik maga a pap,
de énekelünk mi százak helyett,
hogy hull belé a por s a vakolat,
a hiuban a denevér riad,
s egy-egy szuvas gerenda meglazul:
tizenkettedik maga az Úr.
Így énekelünk mi, pár megmaradt
– azt bünteti, akit szeret az Úr –,
s velünk dalolnak a padló alatt,
kiket kiirtott az idő gazul.

(A marosszentimrei templomban)

* *Szenczi* Molnár vagy *Szenci* Molnár? Negyedfél századon át írták cz-vel; a c-hez való visszatérés néhány évtizede történt.

Vigasztalódjunk, atyámfiai: ami tudati erő Szenczi Molnár Albert életművében és européer alkatában koncentrálódik, az eleven hatású most is. A szlovák főváros előterében az élelmes és toleráns szenciek összetartanak: a szlovák hívek esetenként kölcsönadják az evangélikus templomot a magyar reformátusoknak; a szenci magyar tannyelvű gimnázium nyugalmazott igazgatója, Párkány Antal a helyi Molnár-hagyományok összegyűjtője. (Tőle tudjuk, hogy hol állt Molnár szenci szülőháza: a Malomzuglában, a Feketevíz mellett. A vízimalmos ház gerendáján ő még látta bevésve az 1574-es évszámot. Talán utolsónak, mert 1957 táján a Molnárék malomházát lebúldózereszték.) A Szenczi Molnár-tisztelet azonban egybetartja a környék magyarjait: a martosiaknak vagy a réteieknek is némi elégtétel, hogy 1995-től végre ott állhat Molnár Albert szobra Szencen. Nagy Jánosnak, a Csallóköz magyar szobrászának műve: hagyományos attribútumai, a könyv és a pulpitus a közízlésnek szólnak; a messzeségbe révedő, töprengő arc azonban telitalálat. Beleláthatni a „magyar sorsot magyar ecsettel”; mintha azt kérdezné a mészki-Molnár: mi lesz a hatszázezer szlovákiai magyarral?

Molnár nem ült meg oly masszívan Szencen, mint szobor-mása. Már hazai tanulásának útjai kanyargósak (Szenc, Győr, Gönc, Debrecen); négy évtizedes külföldi lakozása pedig – a szeszélyes alkalmi hazatérésekkel – vállalt életforma. Wittenbergi, drezdai, heidelbergi és strassburgi tanulmányok és itáliai peregrinációja után Molnár Albert német földön lelt igazi otthonára: mind méltó szellemi környezetre, mind feladatokra, de még szerelmére is. Két század nagyjaival foghatott kezét, köthetett barátságot. Genfben a nagy reformátor harcostársa, az agg Théodor Bèze kalauzolta el a vallásalapító Kálvin János fűvel benőtt, a földdel egyenlővé tett, jeltelen sírjához; Prágában Johann Kepler baráti háza nyílt meg előtte; Martin Opitz, a német irodalom kiválósága 1630-ban Párizsból írta róla Magyarországra küldött levelében: „Kolozsvárt tartózkodik Molnár Albert, ez az igen művelt férfiú; Magyarország nagyobb hálával tartozik neki, mint bárki másnak, aki köztetek a széptudományokra adta a fejét [...]; hány egyházközséget, hány iskolát segített nagy munkáival!” „Vita hominis peregrinatio”, merő bujdosás embernek élete – vallott életformájáról Molnár ezzel a proverbiummal, földije, a nagyszombati „világpolgár” Zsámboky János külföldi karrierjét tekintve példának. Élete igazán méltó állásajánlatát mégsem fogadhatta el: Szenczi Monárt Prágából eljövét bécsi professzorsággal kínálták. Csak katolizálnia kellett volna érte. Egy erdélyi akadémián elfogadott volna katedrát, de már éppen nem volt olyan a konstelláció, amikor 1626-ban előbb Kassán, majd Kolozsvárott mégis letelepedett „gyenge német háznépével”. Erdély csak „sírt ad” neki. („Dacia dat tumulum” – mondja róla epitáfiumában a

szerencsésebb gyulafehérvári professzor, Bisterfeld), és papi stallumot, pedig mennyire idegenkedett mindig a prédikátorság kötelekétől.

Amikor Molnár a *Discursus de summo bono* (1630) fordításán dolgozik, a Pantheon és a Szent Péter kupoláját rajzolgatja egy másik könyv margójára. Harmincöt évvel azelőtti emlékek jutnak eszébe: 1596-ban Strassburgból Itáliába vitte a kíváncsiság, egy hétig járta Rómát és ereklyékkel teli főtemplomait, s szemébe nézett VIII. Kelemen pápának is egy montecavallói lakomán. Ritka protestáns mentalitás. Latin-magyar, magyar-latin szótárában (1604) visszaálmodja az egészet: a „játszásnéző” Colosseum „kerekes nagy épületé”-t, a Vaticanust, „kin az Szent Péter temploma vagyon”, az obeliszkeket, a sok „négysegű, hegyes nyársformára felemelt kőoszlop”-ot... Molnár Albert megismerésvágya szinte fausti. Támadt is ördöggel szerződő híre halála után. Egy erdélyi lejegyzésű, XVIII. századi versben olvassuk:

E verseket szomorán
Pérez dolgábul szorulván
Írta Nagy Molnár Albert,
Adván magát juhászságra,
Mintsem egyéb állapotra,
Nem kaphatván egyéb bért.

Végtére annyira jutván,
Ördögtül is megcsalatván
Vérrel tött írást pénzért,
Kitül hogy szabadulása,
Lenne vigasztalása,
Nép Istentül kegyelmet kért.

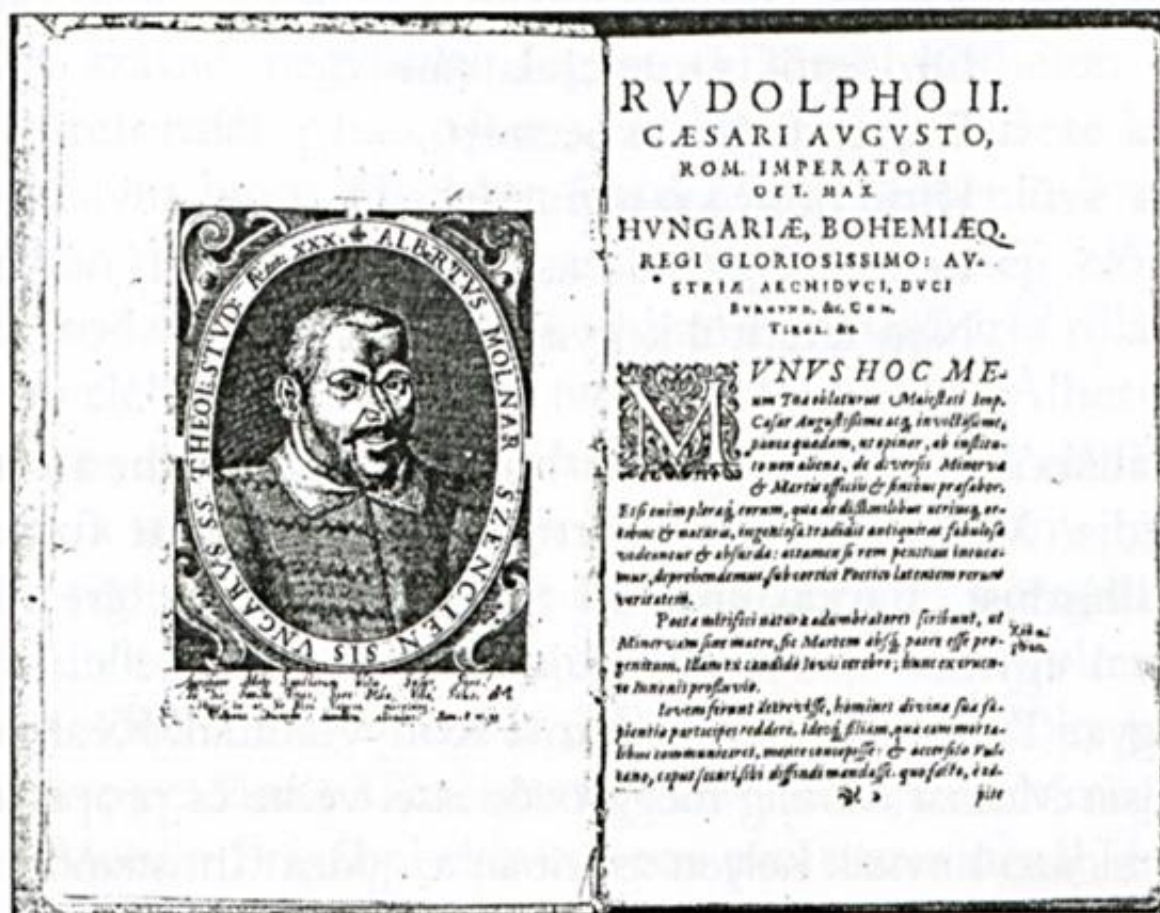
Amikor Itáliából visszament Strassburgba, akkor érthette az ördöggel cimborálás vádja. Meg is hurcolták érte, és vissza kellett fizetnie korábbi kollégiumi szállásdíját. Baccalaureátusi fokozatát szerencsére már megszerezte: Tassóéval egyidős babérkoszorúja, néhány ép levéllel együtt, ma is megvan a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában.

Kálvinizmusát Molnár mindig meggyőződéssel védte és propagálta, az „egymásra írás”, a csigázó hitviták helyett azonban az „idea Christianorum” felfogás, a keresztény egység eszméjének híve. 1616-ban Európának címzett szöveggyűjteményt is kiad hazai és külföldi szerzők törökellenes latin műveiből.

Személyiségének rajzát naplója, könyvajánlásai és szótárcímzavai őrzik. Mit keres egy latin-magyar szótárban például *Szenc* mezőváros, „ahol ennek

a könyvnek a szerzője, Molnár Albert született Krisztus 1574. esztendejében, szeptember 1-jén”?! Ez az állítás ráadásul nem is igaz, mert a napló világosan augusztus 30-át, Egyed előnapját mondja születése idejéül. Molnár éppen Szent Egyed miatt mozdítja odébb életrajza kezdőpontját: ezt a nevet mindenki ismerte német földön, Altdorfban, ahol a szótár készült, különösen, mert a Nürnbergből odatelepített Szent Egyed Gimnázium, majd akadémia ott működött. Szenczi Molnár efféle „epikus” gesztusai jól megférnek rajzolási hajlamával, muzsikaszeretetével, tárgykultuszával, dokumentumgyűjtő-archiváló mániájával.

Tudósi főműve a még életében több kiadást megért kettős szótár (1604, 1611, 1621) és a latinul írt magyar nyelvtan (1610). A szótár díszpéldányát 1604-ben maga vitte Prágába az ajánlásban dicsőített II. Rudolfnak, s ott heteken át az udvari csillagász, Kepler baráti házában vendége volt. Erre az alkalomra kihajtott gyolcsgallérú, szép szövetszövetmintázatú új mentét csináltatott magának, és beült Heinrich Ulrich nürnbergi rézmetsző officinájába: elkészíttette harmincéves kori arcképét. Tetszetős, eltalált portré, kissé komoly, protokolláris, amilyennek lennie kell „a szent teológia harmincéves tanulmányozó”-jának. Az arc kicsattan az erőből és határozottságtól. A portrét szótárába szánta, a címlappal szembe, de valamiért mégis elmaradt a példányokból. (Csupán egyetlen egyben van benne: ezt a zürichi Városi Könyvtár őrzi. Benkei Kovács Balázs jóvoltából most közöljük először.)

A legértékesebb szótárpéldány a zürichi Városi Könyvtárból:
Szenczi Molnár Albert arcképe a II. Rudolfnak címzett ajánlás előtt,
belenyomtatva a könyvbe.

A műtárgyakat gyűjtő, művészeket foglalkoztató császárhoz intézett szótár-dedikáció nemcsak az óraművességet magasztalja, de manierisztikus bizarrsággal is szolgál: a *menses* véréből „született” vad Mars és a bölcs Minerva párhuzamát fejtegeti. (Ecsedi Báthory Istvántól, Rimaytól sem állott távol ennek a különös biblikus hasonlatnak az alkalmazása.) Plinius szerint – akire Molnár hivatkozik – nincs „az asszonyi vérzésnél szörnyűsegebb: ha rákerül, megsavanyodik tőle a must, terméketlenné válik érintésétől a gabona, elhal a vetés, kiégnek a kerti palánták [...]; a méhkas kipusztul; a bronzot és a vasat tüstént rozsdá lepi el, rettenetes bűz a levegőt, és megvesznek tőle a kutyák, ha megkóstolják”. Megvesznek a kutyák? – Molnár ide akart eljutni, hogy Mars dühöngését, a háború szörnyűségeit személyességgel hitelesítse, azzal, amit még tizennégy éves fejjel látott: „A földeket nem tudják bevetni, [...] a rétek öntözetlenül szikkadnak és tiportatnak; a kertek sövényét és karóit tűzre hányják, a fákat kivágják; a gyümölcsöket éretlenül veszik le; a házak felszerelését széthurcolják; pusztulnak a városok, és megsemmisülnek egész államok; sanyargatják vagy elkergetik a lakosságot, és a mezőkön az elesettek hulláiból kutyák lakomáznak, és megvadulnak tőle. Ennek példáját magam láttam Szikszó határában (1588-ban).”

A hullákat lakmározó kutyák földjéről kellett Európába menekülnie, hogy tehetségéhez, terveihöz méltó szinten bontakoztathassa ki képességeit: hazája javára, mert Szenczi Molnár Albert „az európai és a magyar távlatot” akarta összehangolni művelődésfejlesztő törekvéseivel (Turóczi-Trostler József). Horizontján a görögség és a rómaiak művészet- és bölcsességpártolását követő békés Germánia tündökölt, mint példa. A II. Rudolfot ünneplő szótárájánlásban nem győzi kitűzdelni az elismerés felkiáltójeleinek kis kopjait „az írástudók! a kézművesek! a könyvnyomtatás! a rézmetszés! a festés! az óraművesség!” mögé. Azért teszi ezt, hogy szembeállíthassa Minerva birodalmát a véres zászlókkal, a lobogós kopjakkal, a magyarországi csataterekkel, Mars pusztításaival.

A Károlyi-biblia új kiadásának Hesseni Mórchoz címzett ajánlólevele is szolgál érdekes magyar-német párhuzamokkal és emlékképekkel. Isteni gondviselésnek tekinti, hogy a vizsolyi biblia „első kibocsátásnak szolgálatjában akkori gyermekségében” része lehetett: „holott az időben lábánál forganék az böcsületes embernek, Károli Gáspárnak, az gönci prédikátornak, azki főigazgatója volt az kinyomtatásnak, és engem gyakorta az visoli nyomtatóhelyben kiküldött az őtőle írott levelecskével”. A németet és a magyart Szent Erzsébet, „másod András király leánya” fűzi össze, Thuringiai Lajos tartománygróffal kötöttség révén, „kinek tiszta arannyal és drágakövekkel fénlő királyi koporsóját mi itt látjuk és csudáljuk Marpurgumban”. A marburgi Erzsébet-síremléknél a kálvinista Molnár háromszor is tiszteletét

tette. És amikor súlyos szerelmi és házassági kudarcok után 1611-ben Ferinari marburgi professzor három gyermekkel megözvegyült lánya, Kuningunda kezét nyújtotta a harminchét éves félszeg magyar tudósnak, születendő lányaik egyik keresztneve is eldőlt: mind Erzsébetek lettek.

A derű napja immár a révbe ért Molnár fölé süt: 1607 után 1614-ben csinált latin képverset újra. Amaz – Tandori Dezső fordításában – a „Légyen a férfierő négyzete képe tiéd”, emez a „Mindenemet megadom ha ki mindent adsz Rem uramnak” időmértékes sorokat préseli négyzetbe, s mindenfelől olvasva ugyanazt a szöveget adja.

Költői gyakorlatot Molnár iskolás kora óta folytatott, alkalmi versei és versiculusai azonban nem versenghetnek teljes zsoltárfordításával. A *Psalterium Ungaricum* (1607) árnyékba borítja a rutinos versszerzőt, és olyan istenes költészetet reprezentál, amelynek biblikus-teológiai megkötöttségén is átüt a személyesség, az élményi eredet.

A magyar zsoltároskönyv százötven versének műfordítás-költészetét Bán Imre szerint mindmáig élte a szövegvers jelleg, az egyéni és a közösségi élmény ihletett kifejezése, továbbá a magyaros színezet; nem is beszélve a református gyülekezeti használatról. A kötött szövegeket fordító Szenczi Molnár azonban nem imitáló költő – olvassuk Bán Imrénél –, nem követ „korszerű reneszánsz vagy manierista ízlést”, nem akar „egyéni lírát sem alkotni”, jóllehet „gyakorta mégis azt írt”. Ebből a teológia-poétikai gúzsból Molnár főként akkor hág ki, amikor a nagy francia reneszánsz lírikus, Clément Marot parafrázisait használja. Az imitáció és az „egyéni líra” élményi genezise nemegyszer dokumentálható – tesszük hozzá a Bán-tézisekhez. A református temetéseken mindig elénekelt, „egységes hangulatú, mély líraiságú” XC. zsoltár egyik „ragyogó költői részlete” ez:

Tebenned bízunk eleitől fogva,
Uram, téged tartottunk hajlékunknak.
Mikor még semmi hegyek nem voltak,
Hogy még sem ég, sem föld nem volt formálva;
Te voltál és te vagy, erős Isten,
És te megmaradsz minden időben.

Az embereket te meg hagyod halni,
És ezt mondod az emberi nemzetnek:
Legyetek porrá, kik porból löttetek,
Mert ezer esztendő előtted anni,
Mint az tegnapnak ő elmúlása
És egy éjnek rövid vigyázása.

Károlyi bibliafordításának vonatkozó helye az aláhúzott „egy éjnek rövid vigyázása”-hoz mérve szintelen közlés: „az éjtszakának negyed része”. Ha mégiscsak számolunk az olykori imitáció lehetőségével (a balassias színezettel például), itt önimitációról van szó. A *vigyázás* Molnár szótárpéldáiból kitetszően ’megfeszített figyelmű éjjeli munkálkodás’. Se szeri, se száma szebbnél szebb előfordulásainak: „Éjjel szerzett kis dolgocska, *vigyázásocska*”; „Gyertyavilágnál *vigyázván* mívelem” stb. A XC. zsoltárba tehát a kedvvel, átéléssel használt szótárbeli kifejezés került. Amit ott variál, díszít, kedveskedően kicsinyít (*vigyázásocska!*), az kap a zsoltárban imitációs formát: „egy éjnek rövid vigyázása”. Aki éjjel vagy éjjel is dolgozik beláthatatlan terveit, határidői szorongatásában, jól tudja, hogy egy éj bizony csak „rövid vigyázás”. S ki ismerte ezt az idővel küszködést jobban, mint Szenczi Molnár Albert, akinek létformája volt az „éjjeli gyertyavilágnál való munkálkodás”, a „valamit gyertyavilágnál mívelek, tanulok” imperatívusza. Amikor 1974-ben Bethlen Gábor- és Szenczi Molnár-illusztrációkat rendeltem Berki Violától a Kortárs Szenczi Molnár-emlékszámahoz, a festőnő ráhibázott egy ilyen „éjjeli vigyázás”-jelenetre: Molnár díszruhában, gyertyafénynél dolgozik, írószobája ólomkari-kás ablakain túl Altdorf sötét kőházai; a kép másik két síkjában fent: gomolygó háborús jelenet, lent: kálvinista eleink nehéz kezében zsoltároskönyv; énekelnek: „Pörölj, Uram, pöröljimmal, / Harcolj én ellenségimmal...”

Szenczi Molnár egy másik zsoltárral való megrendítő találkozását *Naplójának* legérdekesebb helyén mondja el. 1599 nyarán Keckermann kollégája egy üvegesmester szép lányára hívja fel a figyelmét, s ő menten beleszeret. A szerelem első látásra három nap elteltével már kész házassági szándék: „Június 14. csütörtök. Kora reggel egy cédulát írtam Keckermannnak és Alexander Becker lelkésznek, amelyben megkértem őket, hogy beszéljenek az üvegesmester feleségével a lányáról, akit el akarok venni feleségül.” Előrebocsátom: Keckermann, a héber nyelv professzora és Becker lelkész nem bizonyult jó házasságszerzőnek (az üvegesmesterék nemet mondtak), s amíg lánykérőben jártak, Molnárt baljós sejtelmek kezdték kínozni. Vigaszért a latin zsoltároskönyvhöz nyúlt, amely történetesen a XXIX. zsoltárnál nyílt ki. Amikor harmadik szakaszához ért – „Vox Maiestatis intonuit”: a Felséges Isten szava megdördült –, csakugyan valóságos égzengés támadt, s ő ezt végképp rossz jelnek vélte. Elájult, lázálomba esett. Még június 17-én is hatan virrasztottak Molnár ágya mellett, s közülük az egyik – lázas képzelődése szerint – az ördögök fejedelme volt. „Az ezt követő napokban megkötözve őriztek” – tudósít a *Napló* –, öt nap múlva, 22-én pedig átvitték „a fejedelmi ispotályba, ahol bezárva és lebéklyózva majdnem hét napig feküdt, eközben eszméletét és emlékezőképességét teljesen elvesztette”. A megkötözött és lebéklyózott Molnárnak ezt az „örülési jelenetét” csak így lehetett komment-

tálni 1897-ben: „Volt olyan hét, amikor egy nap sem volt eszméleténél” (Dézsi Lajos). Ezt a „szerelmi bánatból eredő őriöngést” – nyolcvan évvel később – tudtommal csak Szörényi László említette: Molnárt „az egyhetes bilincskúra” gyógyította ki súlyos bajából „a hercegi kórházban”.

Amikor Molnár nyolc évvel később bevégzi a XXIX. zsoltár fordítását, ezt a tragikus élményt is transzponálja szövegébe. A zsoltár mennydörgésben vajúdó szarvasa idétlen borjat szült, a megszégyenülés kínjait a fordító is égzengés jelére szenvedte el. Megküzdve minden sor magyar változatáért, Molnár Albertnek most ízről ízre újból át kellett élnie életének megrendítő pillanatát, és éppen azt a harmadik versszakot, abból is azt a két sort fordította költői tökélyel, amelyekre 1599. július 14-én tévedt rá a szeme: „Az Úr szava úgy megzendül, / Hogy az szarvas idétlent szül.”

Az Úr szava megzendől,
Az vizeken megdördöl,
Mennydörgő dicsősége
Elhat az nagy tengerre.

Az Úrnak illy erős szava
Nagy hatalmát megmutatja,
Az Úrnak dördölő szaván
Nagy volta meglátszik nyilván.

Az Úristenek szava
Az cédrusokat rontja,
Töri az cédrusfákat,
Libanuson állókat.

Az Libanus és Szirion,
Ugrándoznak borjú módon,
És mint az Egyszarvú vemhe**
Tombol az sűrő erdőbe.

Az Úrnak szava széjjel
Sebes tüzlángot lövell,
Az pusztát megrettentí,
Az Cadést megrendéti.

*Az Úr szava úgy megzendül,
Hogy az szarvas idétlent szül,
Nagy harsagásától annak
Az erdők fölszakadoznak.*

** Lásd Molnár szótárait: *Himnulus* – „őznek, szarvasnak fia, vemhe, kölyke, vadkölyök; vemhecske”.
Az *Egyszarvú* az unicornis – „egy lószabású állat, kinek az orrán vagy egyenesen egy szarva”.

Idézhetjük egy Szenczi Molnár-zsoltárokon felnőtt klasszikusunkat is, aki az idétlent szülő szarvas hasonlatát hasonlóképpen megrendítő helyzetre alkalmazza. 1849 „vérfagyaló” őszén írta Arany János *A lantos* című versét. Első megszólalása volt Világos után. Kéziratára rájegyezte: „Nem szoroson Petőfire vonatkozik, csak eszményileg festi a magyar költő sorát.” Természetesen Petőfire utal, s mindazok megrendülését mondja ki, akik a koraszülött 1848 zászlóvivői, majd hazátlan bujdosók:

Függ lantja fűzfa gallyán: repedt öblén a szél
Vadul végig nyargalván, örülteket beszél,
Mitől a rémült farkas megfut s vonít az eb,
Mitől *vembét a szarvas idétlén hozza meg.*

S ő bujdosik hazátlan, a dalnak férfia,
Nincs hely a nagy világban fejét lehajtania. –
Takard, takard el őszi beteg szél nyomait:
Ne leljék üldözői... leroskadt hamvait!

Ami a *Psalterium Ungaricum*ból közkinccsé lett („Az Úr énnékem őriző pásztorom”; „Pörölj, Uram, pörlöimmel”; „Mint a szép híves patakra”; „Tebenned bízunk”...), a századok óta megszakítatlan gyülekezeti énekülésnek köszönheti a diadalmas utóéletet. 1607 óta minden nemzedék megkapta a magyar református zsoltároskönyvből a neki szánt új kiadást. A Zoványi-lexikon szerint már 1940-re száznál több kiadása volt. És azóta hatvankét év telt el.

Szinte a Balassiénál ismertebb költészetté vált; talán a legnagyobb régi magyar verssiker. Persze más-más olvasó- és fogyasztóközönségről van szó. Balassi műköltészete a képzetesebb olvasót szólítja meg, a *Psalterium* afféle istenes „népköltészetté” lesz, elszakad fordítójától, külön életét kezdi élni az istentiszteleti, temetési közösségek körében. Bán Imre figyelmeztetése: „Ne feledjük, hogy a középkori katolikus liturgia, igen ügyesen, csak válogatott zsoltárrészleteket iktatott a nyilvánosságnak szánt latin szertartásokba”, Szenczi Molnár művével azonban „egészében kezébe kapta a nép a zsoltáros könyvet”. De nem ismerte az egészet, csak azt belőle, amit népszerűsített a használat. Ezek elterjedését többféle körülmény segítette és hátráltatta. Segítették a bibliakiadásokkal egybekötött edíciók. Hátráltatták a francia dallamok. „Minthogy a muzsika, tudja kegyelmed, az magyaroknál nem felettébb vagyon úzusban, a nótákat nehezen találták fel” – panasolta Molnárnak szülőföldjéről 1608-ban Asztalos András nagyszombati polgár.

A század közepén és második felében azonban már ismertté lesz a *Psalterium Ungaricum*. A gályarab-prédikátorok „csaknem kizárólag a genfi zsoltárok éneklésével erősítették magukat próbatételeik idején” – állítja a zenetudós Papp Géza. Két gályára láncolt rab, Otrókocsi Flóris Ferenc és lelkésztársa, Kocsi Csergő Bálint tanúsítja, hogy az „Erős várunk az Isten”-t és tucatnyi többivel együtt a XXIII. zsoltárt énekelték:

Az Úr énnékem őriző pásztorom,
Azért semmiben meg nem fogyatkozom,
Gyönyörű szép mezőn engemet éltet,
És szép folyóvízre legeltet.

Ennek a zsoltárnak a lírai erejére vall, hogy a „Mint a szép híves patakra...” kezdetű másikkal együtt (XLII.) belekerült katolikus énekeskönyvekbe is.

Balassi költészetét is énekelve adták elő, dallamait azonban az olvasók ma már nem ismerik, énekei szövegverssé, iskolában koptatott költészetté váltak. Molnár zsoltárait a dallam éppenhogy segítette élni. Mert dallammal együtt könnyebben megjegyezhető a szöveg, és más szöveg is nehézség nélkül alkalmazható az ismert dallamra. Ennek a dallam elsőbbségével járó mnemonikus (emlékezettani) jelenségnek 1997. november 14-én, a Szabolcs megyei Gáva falu református templomában voltam tanúja. Az istentiszteleten a falu szülőttére, Bessenyei Annára emlékeztünk. A költőnő 1815-ben megjelent, „Elkészült a sátor kívül...” kezdetű istenes énekéből mindenkit várt egy fénymásolt szövegpéldány az ülőhelyén. Amikor el kellett énekelnünk, Sipos Brigitta lelkésznő csak annyit mondott: „Énekeljétek, testvéreim, a XLII. zsoltár dallamára.” És a mellettem ülő idős gávai férfi már bele is vágott, szinte egyszerre a harmónium dallamintonációjával:

Elkészült a sátor kívül,
Áldozzunk mindenfelől,
Öltözzünk ma igazságba,
Mennyei vígasságba,
Rakjunk az Úrnak oltárt,
Zörgessük ama nagy várt,
Hol a Mindenható vagyon,
Esedezzünk néki nagyon.

Hogyne tudta volna padszomszédom két-három hang zendülése után mindjárt, mit kell énekelnie, hiszen a legnépszerűbbek közül való XLII. zsoltár így szól:

Mint a szép híves patakra
A szarvas kívánkozik,
Lelkem úgy óhajt Uramra,
És hozzá fohászkodik.
Tehozzád, én Istenem,
Szomjúhozik én lelkem,
Vajon színed eleiben
Mikor jutok, élő Isten?

A gályapadon 1675-ben, a költőnő írópultján 1815-ben, a templomban 1997-ben egyaránt élt és él a zsoltár, mert a dallam élteti szövegét, mert egyazon ritmikájú más-más szöveg előhívja a dallamát. Különösen, ha olyan zsoltárról van szó, amelyet a műköltészet is befogadott, mint parafrazeálható archetípust, Apafiné Bethlen Katától Kisfaludy Sándorig. Ilyen értelemben is a legnagyobb régi magyar költői könyvsiker Szenczi Molnár Albert zsoltárkönyve.

Vajon tudta-e gávai padszomszédom, hogy a *Mint szép híves patakra...* Szenczi Molnár Albert átültetése? Nem vagyok ebben biztos. A *Psalterium Ungaricum* szövegeinek és dallamainak sok ismerője szerzőjét vesztett istenes népköltészetként birtokolhatja a költő Szenczi Molnárt.

Molnár már szótárában prózaíró. Miniatűr szócikkekben el tud mondani egy történetkét, karakterizálni tud személyt és látványt, szemléletesen tud megvilágítani fogalmat. Ragadjuk ki csak néhány címszavát:

„*Altdorfium*: Városka az noribergai urak tartományában, melyben ez noribergai tiszteletes tanács gazdag akadémiát fondált 1573. esztendőben; hol ott [ahol] ez dictionariomot írta *Albertus Molnár* 1603. esztendőben.

Argentina et Argentoratum [Strassburg]: Németországnak az Rhenus vize mellett Alsatia tartományban való szép és erős városa. Itt oly magas tornyó ékes templom vagyon, kinek Európában nincsen mássa; vagyon ismét itten egy híres akadémia, kiben eleitől fogva sok bölcs emberek tanítottak, hol ott én is, ki ezt magyarol írom, negyedfél esztendeig laktam ifjabb koromban.

Aeschylus: Athenasbeli versszerző, tragoediaszerző poéta, kit egy sas tekenősbékával ütött agyon, az kopasz fejét kőnek alítván, melyhez ütvén az tekenősbékát szokta föltörni.

Mausoleum: Egy drágalátos koporsós épület, kit Artemisia építtetött az ura, Mausolus király halála után, innen minden szép épület mausoleumnak mondatik.

Comoedia: Komédia; oly játék, melyben bizonyos személyeknek, ez világon mindenféle rendnek erkölcsököt, szokásokat, mint egy tükörben, előmutatják.

Pyramis: Négyszegő, hegyessen tűzformára fölépített alkotmány.” (Nem „tűzformára”? – kérdezi valaki. Nem; egészen költői látásmód ez: a tűzláng valóban csúcsosan emelkedik az ég felé. A római obeliszkeket meg úgy látja Molnár: „nyársformájúak”.)

Mai fogalmainkhoz közelíthető szépprózája Molnárnak nincsen, de mind *Naplójában*, mind hitbuzgalmi-teológiai műveiben, különösen azok ajánlásaiban és előszavaiban páratlan értékű művelődéstörténeti, életrajzi adalékokra, tájékozottságának, kapcsolatainak megannyi jelére találunk. Szótárának még életében megjelent három kiadása (1611-ben meg bővülve Baranyai Decsi János közmondásgyűjteményével), továbbá latinul írt magyar nyelvtanának előszavai terjedelmes szaktanulmányok, de ezekben is mindig megtalálja az élményi hozzátétel lehetőségeit.

Szenczi Molnár Albert katolikus nemzedéktársa, az ellenreformáció magyar vezéralakja, Pázmány Péter már pályája elején kiadta hatalmas *Kalauzát* (1613, 1623, 1637). A Molnár-*Dictionarium* kiadásai, amelyek felekezeti hovatartozástól függetlenül kézikönyvei lehettek minden művelődni akarónak, szinte a *Kalauz* sikerével vetekednek. Molnár mintha a *Kalauz* kihívására felelne a maga legnagyobb szabású másik vállalkozásával – még egy címmel tekintve is –, amikor mindjárt az *Isteni igazságra vezérlő kalauz* második kiadása után sikerül megjelentetnie a kálvinizmus hitelveinek alapművét, Kálvin teológiáját (*Institutio Christianae religionis – Az keresztyéni religióra és ia az hitre való tanítás, melyet deákul írt Calvinus János [...], mostan pedig a magyar nemzetnek isteni igazságban való épületire magyar nyelvre fordított Molnár Albert, 1624*). A monstruózus könyvnek már csak a korrektúrája rendkívül vesződséges volt, nem is beszélve a kiadási segedelmek összegyűjtéséről, még ha Bethlen Gábor és Rákóczi György voltak is a több mint 1500 lapnyi vállalkozás patrónusai. Károlyi Gáspár és Szenczi Molnár jól megkapták a magukét Pázmány *Kalauz*ában a vizsolyi Bibliáért. Molnár Kálvin *Institutio*ójának magyar fordításával hogyan is vághatna vissza, de valamivel biztosan sikerült felbosszantania vagy elkápráztatnia Pázmányt: ez pedig az *Institutio*-fordítás bámulatos leleménnyel és merészséggel elgondolt s nyomdailag remekül kivitelezett címlapja. A manierizmus fővárosában, Prágában megjelent cseh *Institutio* dísztelen, kopár, betűtenger-címlapján csak tipográfiailag

unalmas sorokat látni. Molnár nyolc képpel keretezi a szöveges címet, a képek fölött-alatt tíz felirat (vers, jelszó, idézet) helyezkedik el. A metszetek a magyar címert, a pegazusos nyomdászjelet, a mennyországba és a pokolba vezető utat, a Religio (a Vallás) és a Fides (a Hűség) mezítelen mellű hölgy-emblémáit, és a harmadik, alsó képsor rizalitjai alatt magukat a szerzőket ábrázolják: Kálvint és Szenczi Molnárt! Mintha egy Pázmány-könyv címlapján VIII. Orbán pápa vagy még inkább egy szent egyházatya és az esztergomi érsek tekintetének egymásra. (De hát a *Kalauz* első két kiadása kivételével oly szerények, sivarak a Pázmány-könyvcímlapok, pedig milyen érzékletes leírása van Pázmánynak egyik prédikációjában a szobrászat technikájáról. Halálra évében erre már nem viselt gondot környezete: mind a 3. *Kalauz*-kiadás, mind a *Prédikációk* címlapja csak betűhalmaz.)

A magyar *Institutio* „képregény”-címlapja a nagy Kálvin Jánosnak szigorú profilját fordítja a fordító felé, Szenczi Molnárról, a fordítóról pedig „elmond” egy történetet. A szerző most még kitárulkozóbb, mint amikor a XXIX. zsoltár szövegébe oldotta a megszegyenülés emlékét. Az 1604-ben készült ifjonti arcképmetszethez képest most húszévnnyi öregedés nyomai mutatkoznak a derűs, szakállas arcon; bal kezében szent könyv, a kép háttérét pedig a történet tölti be: annak ábrázoltatása, ahogy a bajor zsoldosok által feldúlt Heidelbergben 1622 szeptemberében Molnárt megkínozták. Megkötözték, csigára vonták, lemeztelenített hasát gyertyával perzselték. Aztán kirabolták. „Távol álljon tőlem, hogy büszke legyek erre a megkínzásra, legfeljebb a krisztusi kereszthalálra lehetnék az” – menti magát Molnár egy latin bibliai idézettel a kép fölött, ahová odailleszti azért saját disztichonját is az *Institutio* dicséretéről:

Az szent könyvek után, kiket az nagy apastalok írtak,
Ennél jobb könyvet még soha senki sem írt.

És senki sem csinált „képromboló” protestáns létére ilyen felszabadultan díszes-dús manierista könyvcímlapot. Amikor az *Institutio*-fordítás Sztregován Rimay János elé került (alighanem még 1624-ben, Molnár baráti ajándékkaként), Rimay azonnal nagy képleíró versben ünnepelte a kedvére való látványt (*Az keresztyén Religio ábrázolatja, képének természeti tulajdonságiból való igaz magyarázatja*).

Ha Pázmány is látta az *Institutio*-címlapot (és miért ne nézte volna meg: „neki” szólt elsősorban), sikerülhetett az elámító „felbosszantás”. Annál is inkább, mert Pázmánynak fel kellett ismernie, hogy a protestáns *Institutiót* a pozsonyi érseki nyomda betűvel nyomták. Ennek „felszerelése-

se előbb Nagyszombatba került, majd onnan Bethlen Gábor Kassára vitte, és a katolikusok nyomda nélkül maradtak. A jezsuiták ezért Pázmány [...] segítségével új nyomdát állítottak fel Pozsonyban”. (Lásd erről az új régi magyar nyomtatványkatalógust: II, 1983.) A *Kalauz* második kiadása és az *Institutio* ekképp nemcsak vallási és ikonográfiai egymásnak felelés, hanem a betűk harca is Pázmány és Molnár között.

A képrombolás ideológusa a Molnárt is pártfogoló heidelbergi választófejedelem, Pfalzi Frigyes udvari papja, Abraham Scultetus volt. Molnár köteles tisztelettel magyarra fordította postilláit és a reformáció százéves jubileumán elmondott heidelbergi szentbeszédét (*Secularis concio evangelica, azaz jubileus esztendei prédikáció*, 1618). És még „a bálványképekről” szóló Scultetus-prédikációt is közreadta, amikor összeállított egy gyűjteményt a bekecsi református templom felszentelése alkalmából (*Consecratio templi novi*, 1625). Amennyire lehetett, a *Consecratio*t Molnár mégis „bedíszletezte” a falak és a székek, a „szépen varrott abroszok”, az „aranyos pohárok, tányérok, kannák”, a „finom arannyal és ezüsttel kivarrott keszkenők”, a bibliai idézetekbe foglalt könyörgések és címerek felirataival. A *Consecratio* ilyen értelemben akár „művészettörténeti” dokumentumnak is tekinthető. Ha nem az összeállítására predesztinált Molnár kap rá szerkesztői megbízatást, ennél a kevésnél is szegényebbek lennének.

Az ikonómán Molnár Albertnek három arcképe is fennmaradt (színes halotti olajképe a harmadik, az *Institutio*-címlap ábrázolása után, 1634-ben készülhetett); és utolsó könyve, a *Discursus de summo bono*-fordítás különösen érdekes jelével szolgál képzőművészeti érzékenységének. Aki szótáraiban oly gazdag szókincsét gyűjtötte össze a festésnek, építésnek, szobrászatnak, a *Discursusszal* mondja mániáját tovább az „épületi öröm”-ről, a „pingált képek”-ről.

Herkules tizenkét munkáiról – állítja a *Discursus* – „sok írások, picturák és írott képek vadnak”. Ezekből a könyv egyet sem nevez meg, de a *Duodecim labores* mitológiai története előtt mégis értesülünk az úgynevezett *Amaltheae cornu*, a bőségszaru eredetéről: „Hercules az colidoniusoknak kedvéért az Acheolus víznek folyását másfelé vötte, és azzal az ő szántóföldeiket és réteket igen megjobbította és gyümölcsösbökké és zsírosabbakká tette. Innen származott az fabula, hogy Hercules az Acheolussal – az mely ökör formára változott volt – megvívna, és az első összvemenésben is mindjárt egyik szarvát leszegte vóna, az melyet az aetholusoknak ajándékozott, melynek *Amaltheae cornu* volt neve: *melyben mindenféle gyümölcsök, almák, körtvélyek, szőlők vadnak,*

az melyek pingált képe gyakorta láttatik, kiváltképpen mikor az pictorok, képírók az őszi időt akarják előnkben írni.”

Amit kiemeltem, arról azt írja Vásárhelyi Judit, a *Discursus* kiadója: „Amaltheia a csecsemő Zeust tápláló egyik kecskenimfa, akinek legfőbb attribútuma a közmondásossá vált 'Amaltheias keras' – 'cornu copiae', a bőségszaru, mely a manierizmus idején kedvelt festői tárgy lett.” Ilyen képeket, őszi évszak-ábrázolásokat Molnár sokfélét ismerhetett, de hogy milyen ikonográfiai rokonságuk van azoknak a bőségszaruknak, amelyek szótárkiadásai és az *Institutio*-fordítás nyomdászjeleiként szerepelnek, még tisztázandó. Ismerünk olyan manierista „pingált képeket” is, amelyek „az őszi időt” igényesebben, bonyolultabban „akarják előnkbe adni”, mintsem egy közönséges bőségszaruval. Pontosabb felelettel Arcimboldo iskolájának valaminő produkciójára – vagy éppen Arcimboldóra – kellene rámutatnunk.

Amikor Molnár a *Discursust* fordítja, egy másik könyvet is keze ügyében tart. Odavet margójára glosszákat és két alkalmi rajzot: egy törékeny madárkát és egy templomkupola-ábrázolást. Az öregkori templomrajz lírai reflexió, visszagondolás az ifjúkori itáliai peregrinációkra: a Pantheon körvonalain átderengő csúcsosabb Szent Péter-bazilika kupolája most végképp ráborul az itáliai, a római emlékekre.

Házsongárdig már csak három év van hátra. És 1634. január 17-én Szenczi Molnár Albert már a ravatalon. Hadd higgyük, hogy virtuális végakarata szerint festik róla az említett halotti képet.

*

Molnár Albert „elment meghalni” a legszebb magyar temető, a kolozsvári Házsongárd oldalába. Sírkövét azóta elmorzsolta az idő. Kós Károly egy kopjafát üttetett helyébe. Ennek tövéből válaszolt a magyar reformátusság romlását, fogyását panaszló Jékely-versre Kányádi Sándor:

orgonaszó orgonaillat
ónkarikás ablaktányérok
lépesméz-ízű zsoltár
életem pünkösdi-évszaka
lelkem pünkösdi itala
máig zsongító óborom
nyelvem petőfisándora
albertus molnár

ledőlt a cinterem fala
kövei földbe vástak
védtelenül áll a dombon
maholnap egyesegyedül
istené lesz a templom
csupán egy ajkon szól már
paptalan marosszentimrén
haldoklik szenczi molnár

hoztam egy csokor orgonát
ülök őbenne bízón
ülök hol várja jézusát
a házsongárdi síron

(Egy csokor orgona mellé, Jékely Zoltánnak)

Múltkóstoló

Szigethy Gábor

ISTENDARABKÁK

Kényelmes karosszékekben üldögélek Babits Mihály öreg fák közé rejtett előhegyi házának teraszán. Esztergom, 2002. május 9. Az asztalon vörösbor, egri palackozású bikavér; megtörik benne a Bazilika mögött lebukni készülő nap rozsdabarna fénye.

Emberek jönnek-mennek körülöttem, lámpákat szerelnek, a fal mellett kábeleket húznak végig, valaki kalapál, a ház gondnoka csendesen szemlélődik: érdeklődve aggódik.

Televíziós forgatás.

Egy korty bor: van még időnk.

Bent a házban álldogáltam Babits Mihály íróasztala előtt. Az öreg, ormóttan írógép: ezen készült az *Amor Sanctus* latin himnuszainak magyar fordítása. Kezemben az 1933-ban megjelent kétnyelvű kötet pergamenkötésű,

aranyozott szegélyű példánya. Tizennyolc éves koromban kaptam életéből-életemből hamar eltűnt anyámtól. Este ima, reggel fohász: *Ave, maris stella / Dei mater alma: Tengernek csillaga, / Isten édesanyja...*

Megszámlálhatatlanul sok este a hátam mögött: fölnyúlok a könyvespolcra, leemelem a könyvet, belelapozok, elolvasok néhány sort. Régen halott anyámmal beszélgetek. *Esdve és ölelve térded, / hamuvá tört szívvel kérlek: / őrizz, hogy jó véget érjek!*

Állok a költő íróasztala előtt. Monoton kopogás: a 12. századdal ölelkezik a 20. század. *Az élet tengere ringat: / ne engedd törni hajónkat!* Szentviktori Ádám 12. századi *Mária-éneke*. A francia szerzetest – Adam de Saint-Victor – zengő magyar névvel kereszteli Babits Mihály istenfélő, versfaragó hazánkfiává. S a középkori latin verssort (*nos in hujus vitae mari*) megajándékozta egy 20. századi igével: *ringat*. Ki tudja, hol, ki tudja, merre járunk, életünk tengerén hogyan s miért sodródunk az ismeretlen felé, de a tenger végtelensége *ringat*: átölel, elaltat, vigyáz ránk.

Az asztalon nyitva felejtett Petőfi-kötet, 1845-ben fogalmazott verssor: *Alvó tenger a múlt*. És mellette Arany János riadt-kétségbeesett jajszava Rostóban, 1848-ban: *Vagy jöjjön a tenger*.

Tenger-múlt, tenger-jövő: álmodozom.

Csattanás, eldőlt egy lámpa, dühösen ordít valaki.

Visszaülök a kerti asztal mellé, mikrofont aggatnak rám, a széket igazgatják, megtörlik a homlokom: csillog a kamerában. Nemsokára felvétel. Rendezgetem a papírjaimat. Nézegetem a hajdan itt járt íróvendégek aláírásait a falon. Milyen alacsony a dolgozószoba mennyezete – fut át rajtam a gondolat –, de ha délután dolgozott asztalánál a költő, akkor hátába sütött a nap, napfényben ragyogott az írógéphe csavart papírlap.

És ha reggel ült íróasztalához? *Esztergom, Előhegy, 1932 nyarán (Reggeli hat óra) Most apad az álmok vize.*

Nem, biztosan dolgozott délután is. (*Négy óra felé*) *Nyílt írógépmen leülpszik a por*. Háta mögött az ablak, a fénysugárban indáznak a porszemek: manók tánca, csillagok hullása, tengerek hullámozása, ha Babits Mihály figyel, amint a porszemek eltűnnek az írógép sötét árkaiban.

Mindjárt kezdünk! – kiált felém barátságosan a rendező. Napsütés és lámpafény: már forognak a kamerák.

Költészet és szakralitás: a nézők okulására 20. századi értelmiségiek beszélgetnek Babits Mihály előhegyi házában teraszán.

Elöttem az asztalon könyvek: a *Szentírás* régi és új kiadásai, Szenci Molnár Albert zsoltárfordítása, Balassi Bálint versei, Shakespeare tragédiák, édesapám kopott-régi József Attila kötete...

A XLII. zsoltár, Károli Gáspár 16. századi protestáns szövege. *Mint a szarvas kívánkozik a folyóvizekre, úgy kívánkozik az én lelkem hozzád, óh Isten!* Ima és fohász: *szarvas-lelkem vágyódik az Isten-végtelenhez.* Szepesy Ignác 19. századi katolikus fordításában érdemben nem változik a szöveg tartalma: *Valamint kívánkozik a szarvas a vízforrásokhoz: úgy óhajt lelkem, te hozzád Isten!*

A *szarvas* kívánkozik az éltető vízhez, ember az *Istenhez* a 16. században éppúgy, mint a 19.-ben.

A szöveg értelmezésében parányi elmozdulások a 20. században; árnyalatnyi különbségek, de másképpen imádkoznak a katolikusok, másképpen a protestánsok.

Teológusok dolga a tudós szövegmagyarázat. Verset olvasok, két és félezer éves fohászt: *Istenem* – a 20. századi protestáns hívő Istent magához közelállónak, a sajátjának érzi. A katolikus urának is tekinti: *Abogy a szarvasüsző a forrás vizére kívánkozik, úgy vágyakozik a lelkem utánad, Uram!*

Vajon a fordító csak a korábbinál pontosabb fordításra törekedett, vagy vallásfilozófiai jelentősége van, netán csak nyelvi finomkodás, hogy a *szarvas* itt *szarvasüsző* lett? (Üsző: „fiatal, még nem borjazott tehén”; ünő: „fiatal nőstényszarvas” – lehet, hogy a fordító nem ismerte a két szó közötti különbséget?)

Vegyük fel még egyszer, onnan, hogy vajon a fordító... – állítja le a kamerákat a rendező. Az operatőr igazít valamit a székemen, az asszisztens bort tölt a poharakba. Ez a szarvasüsző, ez jó, ezt mondd el még egyszer! – biztat a műsorvezető. Nézi az óráját, ha eltűnik a Bazilika mögött a nap, nem tudjuk ma befejezni a forgatást.

Szóval a *szarvasüsző!*

Csavarok egyet a csupán látszatra időrendbe abroncsolható történeten. A protestáns Szenci Molnár Albert már a 17. század elején így fohászkozik: *Uram* – és zsoltárfordításában a szarvas *szép, híves patakra* kívánkozik. Négy-száz évvel ezelőtt egy ember vágyai kalandoznak a tündöklően fényes égben. S alig néhány évvel korábban – felbátorodva az angol George Buchanan példáján, aki a 16. század közepén szabadon értelmezve a *Szentírás* szövegét angol nyelven világi versekké oldotta Dávid király zsoltárait – a protestánsból katolikussá lett Balassi Bálint így fordítja le a XLII. zsoltár kezdő sorait: *Mint az szomjú szarvas, kit vadász rettentett, / Hegyeken-völgyeken széllel mind kergetett, / Rí, leh, s alig vehet szegény lélegzetet, / Keres kútfejeket, / Úgy keres, Úr Isten, lelkem most tégedet...*

Úr Isten – a Mindenható nevét szárnyaló szavak pompájával nem öleli körül Balassi Bálint. A hozzá fohászkozó embert szomjas szarvashoz hasonlítja, kit vadász rettentett, és aki sír, liheg, menekül, szabaduló ösvényt keres...

Amikor a XLII. zsoltár szövegét magyarra fordította Szenci Molnár Albert, áhítattal *Isten (szép, híves patak)* felé tekintett.

Amikor a XLII. zsoltár szövegét magyarra fordította Balassi Bálint, riadtan a tévelygő, utat vesztett *ember (szarvas, kit vadász rettentett)* botladozásait figyelte.

Tudós szobája csendjében búcsúzott Kolozsvárott az élettől Szenci Molnár Albert.

Esztergom ostrománál harc közben kapott halálos sebet Balassi Bálint.

Ima és fohász: *aki foháskodik, amikor imádkozik...*

Pázmány Péter *Éneke Magyarország Védasszonyáról (Canticum de Magna Hungariae Regina)* a 17. század hajnalán áhítatos himnusz, elragadtatott dicsérőének, latin szavakból szőtt virágszőnyeg és hódolat.

*Menny királynője, búk enyhítője, egek erős őre,
tavaszi színek virágos vesszője!*

Felkelő hajnal, lámpa mely nem csal, nap dús sugarakkal:

Tobzódik a barokk pompájú jelzőkben, szókapcsolatokban Pázmány Péter és a verset magyar nyelvre átültető Babits Mihály. *Aurora surgens* – felkelő hajnal; *lucerna lucens* – lámpa mely nem csal; *sol radiis fulgens* – nap dús sugarakkal.

A következő sor: *illuminatrix, tenebras excludens* – sötétséget elűző, fényhozó asszony. De Babits Mihály most egy pillanatra elfelejti a latin szöveg nyelvi logikáját, az eredeti szavakat, az áradó barokk jelzős szerkezeteket: *tőled az éj fut, s kigyullad a nappal*. Ez a verssor Babits Mihály fordításában (1932) nem is hasonlít az eredetire. Pázmány Péter fénylő lélekkel rajong, Babits Mihály szorongó szívvel reménykedik. Pázmány Péter alakot fest, Babits Mihály történetet mesél. Latinul: jelen idő, magyarul: jövő.

A 17. században az emberek hisznek. A 20. században hinni akarnak.

(„The night is long that never finds the day” – Shakespeare: Macbeth IV. 3.; a harcra készülő ifjú Malcolm biztatja így magát és társait, mert tudja: „Az éj hosszú, amely soha nem találja meg a nappalt.” – azaz: a zsarnokság zsarnokság marad, a zsarnok számára nincs feltámadás. Faluhelyen mifelénk ezt úgy mondták: *Kutyából nem lesz szalonna!* Szabó Lőrinc hűtlenül hű fordításában (1939) így hangzik e sor magyarul: *Megfut az éjszaka a nap előtt!*

Shakespeare – és hőse – a 17. század első évtizedében tudja: a zsarnokság jóra soha nem változik, a zsarnok álruhában is zsarnok marad.

Szabó Lőrinc a 20. század harmincas éveiben – világégés után, világégés előtt – hinni akar abban, hogy a fény erői legyőzik a sötétséget, a bűn fölött diadalmaskodik az erény.)

Alkonyodik. A világosítók rakosgatják a lámpákat, az operatőr matat a kamerán, új helyükre kerülnek a kellékek, könyvek, poharak a kerti asztalon. Pihenünk, erőt gyűjtünk, hallgatunk; kis kosárból pogácsával kínálja egy mosolygós lányka a csüggedőket.

Az üvegezett verandára menekülök. A sarokban öreg tonettszék. Talán Babits Mihály is üldögélt rajta. Bámulom a Bazilika tornyát. Csend van. Hetven évvel ezelőtt korareggel itt állt a veranda ablaka előtt a költő, mint verssor, bolyongott benne az ébredés fájdalma – *Most apad az álmok vize* –, és reggeli kávéját kortyolgatva elolvasta Damiani Szent Péter *Himnuszának* előző este született fordítását.

Ki van itt?

Ajtóm zárát ki veri?

Éjem álmát megtöri.

A diófa lombjai között szorgalmasan kopogott egy harkály.

A diófa lombjai között szorgalmasan kopog egy harkály.

Állok az üvegezett verandán, bámulom a Bazilika tornyát.

Ki van itt?

Gondolataimat rendezgetem: a 17. században az emberek hisznek, a 20. században hinni akarnak. *Illuminatrix, tenebras excludens: tőled az éj fut, s kigyulad a nappal.*

Vajon este vagy reggel írta le ezt a verssort Babits Mihály?

17. századi latin szöveget fordított vagy 20. századi verset írt?

Ismerte József Attila 1924 decemberében papírra vetett néma sikoltását?

Egyszer csak előbúvik

Nappali rejtekéből,

Belőlünk,

Az az oly-igen éhes,

Lompos, lucskos kutya,

És Istenhulladékot,

Istendarabkákat

Keresgél.

Esztergom. Előhegy. 2002. május 9. Babits Mihály házában verandáján üldögélek. Elöttem az asztalon könyvek: a *Szentírás* régi és új kiadásai, Szenci Molnár Albert zsoltárfordítása, Balassi Bálint versei, Shakespeare tragédiái, édesapám kopott-régi József Attila kötete...

Valamit keresgélek...